

Munkaterv

(melléklet Szigetvári Péternek a „Hajdú Péter” ösztöndíjra benyújtott pályázatához)

Szűkebb szakterület: nyelv- és grammatikaelmélet.

Téma: a hangfolyamat ábrázolása, mássalhangzó-gyengülés, hangszerveződési szabályszerűségek, dallamelemek..

Szinopszis: Doktori disszertációm egy a mássalhangzó-gyengülést és a hangszerveződési megszorításokat magyarázni igyekvő elmélettel foglalkozik (az ötlet eredete Dienes–Szigetvári 1999). Az alapfeltevés, hogy a hangvázon egymást szigorúan váltják magánhangzós és mássalhangzós csomópontok: nem lehet egymás mellett sem két magánhangzós, sem két mássalhangzós csomópont (Lowenstamm 1996). A felszínen létrejöhetnek magánhangzó- és mássalhangzó-csoportok, ezek lehetőségeit a hangváz pontjai között fellépő, szigorúan irányított és helyi jellegű viszonyok, a kormányzás és a jogosítás szabályozzák. A jogosított vázpontok jobban meg tudják tartani dallamelemeiket, a jogosítatlanok kevésbé — vagyis gyengülnek. A kormányzott vázpontok viszont elveszítik sajátosságukat, a magánhangzós vázpontok elnémulnak, a mássalhangzósak viszont zengősebbé válnak.

A mássalhangzó-gyengülést gátolja az adott mássalhangzót követő, a felszínen megjelenő magánhangzó — mert jogosítja —, míg elősegíti ennek hiánya; viszont az adott mássalhangzót megelőző magánhangzó elősegíti, annak hiánya pedig gátolja — ennek oka az, hogy az ilyen magánhangzó taszítja a kormányzást, ami így a mássalhangzóra csap le (Scheer–Ségéral 2001). Azaz, inkább várunk mássalhangzó-gyengülést —C, illetve —#, mint —V helyzetben; és viszont, gyakrabban fordul elő V—, mint #—, vagy C— helyzetben. Ezt az általánosítást árnyalja, hogy bizonyos nyelvekben mássalhangzó-gyengülést tapasztalunk nemcsak magánhangzó, de zengőhangok után is (pl. angol *winter* [wɪnrə] ‘tél’, de *twister* *[twɪsrə] ‘csavaró’, vagy *victor* *[vɪkrə] ‘győztes’). Ugyanígy ellenállhat a gyengülésnek nemcsak a magánhangzó, hanem a zengőhang előtti mássalhangzó is (pl. latin *lactūca* > olasz *lattuga* ‘saláta’, de *lacrima* ‘könny’ vagyis a zörejhang előtti *k* gyengül, a zengőhang előtti változatlan marad — illetve, ha gyengül is, mint a portugál *lágrima* ua., a magánhangzóközt

helyzetben szokott gyengülést tapasztaljuk, nem a mássalhangzó előttit). Levonhatjuk tehát a következtetést, hogy bizonyos esetekben a magánhangzók és mássalhangzók között húzódik a határvonal, más esetekben a zengőhangok és a zörejangok között. Ugyanezt a változatosságot tapasztaljuk több más hangtani jelenség esetén is. Például a lehetséges szótagmagok a magyarban a magánhangzók halmazából kerülnek ki, az angolban viszont a zengőhangokéból, a lehetséges szótagsúlyhordozók a lardilban és a mongolban csak magánhangzók lehetnek, míg a litvánban és a kvakvalában bármely zengőhang (Zec 1995). Kérdés, hogyan lehet ezt a jelenséget az adott keretbe kódolni. Egy lehetséges megoldásnak mutatkozik az érintett zengőhangokat úgy tekinteni, hogy azok nem csak egy mássalhangzós, hanem egyszerre egy magánhangzós vázponthoz is tartoznak. Ez a megoldás a szótagalkozó mássalhangzók ábrázolásakor már felmerült: ezek egyszerre tartoznak egy mássalhangzós és az azt megelőző magánhangzós vázponthoz. Ugyanezt az ábrázolás alkalmazható az úgynevezett elágazó szótagkezdetek zengőhangjára is (Szigetvári 1999). A szótagzárlatban levő szótagsúlyhordozó, valamint a rájuk következő mássalhangzó gyengülését okozó zengőhangok ábrázolására adódik ennek tükörképe: egy mássalhangzós és az azt követő magánhangzós vázponthoz való tartozás (Pöchtrager 2001, Scheer–Szigetvári 2005). További vizsgálatokat igényel annak megállapítása, hogy milyen mértékben érvényesek ezek a párhuzamosságok.

Azzal, hogy a magánhangzóközi gyengülést a kormányzás vázponttulajdonságrontó hatásának tudjuk be, kivesszük ezt a jelenséget a mássalhangzó-gyengülésnek egy hagyományos meghatározás szerint elhatárolt csoportjából, hiszen ez a folyamat így nem jár dallamelem-vesztéssel, ami a nem-magánhangzó előtti vázpontoknál fennálló jogosítatlanság következtében történik. Egy ilyen lépés szükségessé teszi a dallamelemek szerveződésének újragondolását is. Az nyilvánvaló, hogy bizonyos, korábban dallamelemekkel rögzített hangtulajdonságokat másképpen kell kódolnunk (pl. egy adott vázpont kormányzottsága által). Ez nem előzmény nélküli folyamat: ugyanez történt a hosszúsággal, a hangsúllyal, stb., ezek a tulajdonságok is a hangváz szerkezetével, vagy egyéb eszközökkel vannak meghatározva szinte minden posztgeneratív keretben. Nem világos azonban, mi módon lehet a (látszólag?) azonos környezetben

előforduló, csak képzési módjukban eltérő hangokat (pl. [c]–[j]) megkülönböztetni.

Mint szinte minden más hangtani (valamint mondattani) jelenségkör, a hangszerveződési szabályszerűségek is következmény-láncokba rendezhetők. Egy adott más-salhangzó-kapcsolat meglétéből egy nyelvben következtethetünk más mássalhangzó-kapcsolatok meglétére. Az utóbbiakat az előbbieknél jelöletlenebbnek tekintjük. El-lentmondásos ebből a nézőpontból az ikerhangok helyzete. Kétségtelen jelöletlen voltuk — hiszen akadnak nyelvek, amelyekben csak iker- és féliker-hangok (orrszárhang kapcsolatok) fordulnak elő —, számtalan példa sorolható viszont olyan nyelvekre, amelyekben igen jelölt kapcsolatok mellett az ikerhangok hiányoznak. Az ikerhangok, hasonlóan az üres vázpontokhoz, a jelöletlenségük miatt válnak jelöltté: meg kell különböztetnünk az ábrázolási jelöletlenséget, szemben az előfordulási jelöletlenséggel. Az ábrázolásukban legjelöletlenebb hangtani elemek előfordulását a mástól való nem-különbözésük korlátozhatja. E feltevés igazolásához további példákat kell gyűjtenünk.

A munka ezek körül a kérdéscsoportok körül rendeződhet.

HIVATKOZÁSOK

- Dienes, Péter–Péter Szigetvári. 1999. VC Phonology. Kézirat, ELTE, Budapest.
- Lowenstamm, Jean. 1996. CV as the only syllable type. In: Jacques Durand–Bernard Laks (szerk.) *Current trends in phonology: models and methods*. Salford: ESRI. 419–441.
- Pöchtrager, Markus. 2001. Finnish consonant gradation. MA thesis, University of Vienna.
- Scheer, Tobias–Philip Ségéral. 2001. La coda miroir. *Bulletin de la Société de Linguistique de Paris* 96 : 107–152.
- Scheer, Tobias–Péter Szigetvári. 2005. Unified representations for stress and the syllable. *Phonology* 22 : 37–75.
- Szigetvári, Péter. 1999. VC Phonology: A theory of consonant lenition and phonotactics. Doctoral dissertation, ELTE/MTA, Budapest.